

Карікова Н. М.,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри українознавства та мовної підготовки іноземних громадян
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

ПРО НОРМАТИВНІСТЬ УЖИВАННЯ АКТИВНИХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ У СУЧАСНІЙ ФАХОВІЙ МОВІ

Анотація. Розпочата майже сто років тому мовознавча дискусія щодо нормативності вживання дієприкметників активного стану теперішнього часу на **-чий (-а, -е)** у тогочасній українській літературній мові, як бачимо, триває і сьогодні. Одні лінгвісти вважають такі конструкції, як *виконуючий обов'язки, обслуговуючий персонал, контролюючі органи* та ін., цілком прийнятними й правильними. Натомість більшість сучасних науковців наполягають на тому, що такі форми є дослівним перекладом із російської мови (пор.: рос. *исполняющий обязанности, обслуживающий персонал, контролирующее органы*), і категорично заперечують їх використання. Останні слушно зауважують, що українська мова здатна замінювати такі скальковані (переважно з російської мови) лексеми цілком природними формами, не порушуючи при цьому морфологічних норм літературної мови.

Результатом такої невизначеності серед вітчизняних мовознавців є розхитування норм сучасної літературної мови, що ми й спостерігаємо, беручи до рук підручники для вищої школи. Фахова мова, призначена насамперед для студентів вищих навчальних закладів, на жаль, рясніє такими неокочирними лексемами, як *наступаючий, перевіряючий, прогресуючий, демонструючий, існуючий, діючий, лідируючий* і т.д. (пор.: рос. *наступающий, проверяющий, прогрессирующий, демонстрирующий, существующий, действующий, лидирующий*).

Уважаємо, що мовцям слід уникати активних дієприкметників на **-чий**, адже сучасна українська мова знає багато способів заміщення таких небажаних форм. Підкріплюємо свою думку мовознавчими поглядами перших нормалізаторів української літературної мови 20-х років минулого століття, які обстоювали позицію неживання активних дієприкметників на **-чий**, покликаючись на відсутність таких форм у народній мові та у творах письменників-класиків.

У нашій розвідці ми подаємо приклади використання таких небажаних мовних одиниць, узяті з фахової навчальної та навчально-методичної літератури, а також нормативні способи обминання активних дієприкметників на **-чий (-а, -е)**.

Ключові слова: дієприкметники активного стану на **-чий**, сучасна українська літературна мова, фахова мова, нормативність.

Постановка проблеми. Завдання сучасної вищої школи полягає, як відомо, у підготовці висококваліфікованих фахівців, здатних ефективно й успішно працювати в певній сфері професійної діяльності. Невід'ємною частиною підготовки спеціалістів будь-якої галузі є набуття ними професійних компетентностей. Мовна компетентність як складник цих компетентностей відіграє надзвичайно важливу роль у подальшій профе-

сійній діяльності фахівців, тому опанування державної мови на високому рівні сприяє успішній діловій кар'єрі спеціалістів із вищою освітою.

Сьогодні створено вже чимало навчальної та навчально-методичної літератури будь-якого професійного спрямування для студентів профільних вишів, проте, на жаль, далеко не всі підручники й посібники написано гарною, добірною та чистою українською мовою. Трапляються видання, на сторінках яких можна знайти прикрі мовні помилки або випадки вживання небажаних лексичних форм, що в подальшому призводить не тільки до неправильного засвоєння матеріалу, а й до спотвореного відтворення його студентами.

У цій статті хочемо звернути увагу на одну з розповсюджених помилок, якої припускаються сьогоднішні автори-укладачі численних книжок, посібників, методичних рекомендацій, конспектів лекцій та ін., а також коректори та редактори фахової навчальної літератури, – це вживання активних дієприкметників на **-чий**.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання нормативного використання активних дієприкметників на **-чий** висвітлюється в наукових працях І. Вихованця, А. Загнітка, Л. Струганець, О. Пономарева, І. Фаріон, Ю. Ющука, О. Сербенської та ін., проте ґрунтовних розвідок з окресленої теми в сучасному мовознавстві бракує.

Мета статті – на основі вибіркового аналізу навчальної та навчально-методичної літератури, призначеної для студентів профільних вишів, дослідити нормативність уживання активних дієприкметників на **-чий** у сучасній фаховій мові.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинного «Українського правопису» дієприкметники активного стану теперішнього часу на **-чий (-а, -е)** вживаємо переважно в значенні прикметників та іменників: *квітучий, живучий, лежачий, стоячий* [1, с. 122], тому нормативними слід уважати конструкції на кшталт *квітучий сад, лежачий камінь, стояча вода*, натомість такі форми, як *квітучий навесні сад; лежачий на дорозі камінь; стояча у ставку вода* є неприпустимими для мовців, які дбають про чистоту й правильність своєї мови.

Проте слід зазначити, що однозначного погляду на це питання в сучасному мовознавстві немає. Так, на думку І. Ющука, активні дієприкметники недоконаного виду, утворені від перехідних дієслів, як-от *«поважаюча себе людина», «виконуючий пісню артист»*, не відповідають нормам сучасної української мови, проте вислів *«виконуючий обов'язки»* є правильним, адже, за словами мовознавця, «цей вислів має значення іменника» [2, с. 398].

Протилежну думку висловлюють Л. Мацько та Л. Кравець (авторки навчального посібника «Культура української фахової

мови)), які зазначають, що в сучасній українській мові вважається ненормативним уживання активних дієприкметників теперішнього часу, утворених за допомогою суфіксів **-уч, -юч** і **-ач, -яч**, тому правильно говорити й писати *завідувач* замість *завідуючий*, *навколишній* замість *оточуючий*, *виконувач* обов'язків замість *виконуючий* обов'язки та ін. [3, с. 117].

Суголосно з цими мовознавчинями висловлюється й І. Фаріон, що пристає до того ж на думку «провідного українського вченого І. Вихованця, який трактує ці утворення як суржик і неприродні явища в нашій мові» [4, с. 83].

Прихильником цієї позиції був і мовознавець О. Пономарів, який радив російські активні дієприкметники заступати українськими прикметниками й іменниками, а не робити дослівний переклад, як-от: рос. *постоянно действующая выставка* – *постійно діюча виставка*, а треба *постійна виставка*; рос. *преобладающая часть* – *переважаюча частина*, а треба *переважна частина* і т. ін. [5, с. 136].

На наш погляд, мовцям слід уникати активних дієприкметників на **-чий**, адже сучасна українська мова знає багато способів заміщення таких небажаних форм, як *пануючий*, *дискредитуючий*, *всеохоплюючий*, *бажаючий*, *головуючий* і т.д., що є калькуванням із російської мови (пор.: рос. *господствующий*, *дискредитирующий*, *всеобъемлющий*, *желающий*, *председательствующий*). Підкріплюємо свою позицію мовознавчими поглядами перших нормалізаторів української літературної мови 20-х років минулого століття (до яких зараховуємо В. Ганцова, М. Гладкого, О. Курило, О. Синявського, С. Смерчинського, С. Сулиму), які категорично заперечували вживання активних дієприкметників на **-чий**, покликаючись на відсутність таких форм у давній книжній мові, у народній, або, як тоді казали, живій мові, а також у творах письменників-класиків XIX ст. – поч. XX ст.

Прикметно, що це питання було одним із дискусійних і на той час. Так, у 1925 році П. Бузук писав, що українська літературна мова ще «не втратила здатності утворювати дієприкметники ... теп.ч. на **-чий**» і що саме з мови літературної «дієприкм. цієї категорії переходять і до народньої мови, якщо ця справді сама вже втратила здатність» [6, с. 7]. Аналогічної позиції дотримувався й О. Матвієнко [див.: 7, с. 38–52].

На противагу ним виступали О. Курило, В. Сімович, М. Сулима, О. Синявський, І. Огієнко, В. Ганцов. Так, О. Курило в 1925 році писала: «Українська мова не знає ані активних дієприкметників на **-чий, -(в)ший**, ані пасивних на **-мий** у тому творенні та в тій функції, як їх уживає сучасна українська літературна мова, наприклад: – *Тварини, живучі й живші на землі. Факт, спостерігаємий... Незадовольняючі наслідки. Вражаючий випадок. Далекосягаюча спеціалізація...*» [8, с. 9].

В «Українській фразі» (1928 р.) М. Сулими читаємо: «В українській мові є лише дієприкметники переємного стану минулого часу на **-ний** і **-тий**; напр.: *писаний, несений, пошитий, узятий* тощо. Сучасна й відома стародавня українська народньо-масова та добра письменницька мова не утворює й давно вже не знає дієприкметників теперішнього часу прямого стану на **-чий** (црк.-сл.-**щий**), минулого часу прям. стану на **-ший** і теперішнього часу переємного стану на **-мий**». І далі: «В українській народній мові так само немає таких дієприкметників; замість бувають описові звороти, дієприслівники на **-чи** та **-ши**, прикметники, іменники, дієприкметники на **-ний, -тий**. Цих самих способів обминати

зниклі дієприкметники уживає й українська літературна мова» [9, с. 72].

Сучасні мовознавці пропонують заступати дієприкметники активного стану теперішнього часу на **-чий (-а, -е)** різними способами. Подаємо найпоширеніші з них:

1) використовуємо віддієслівні прикметники із суфіксом **-льн(ий)**, наприклад:

не *випереджаючі темпи*, а *випереджальні темпи*;
не *вичікуюча тактика*, а *вичікувальна тактика*;

2) уживаємо віддієслівні прикметники із суфіксами **-івн(ий); -лив(ий); -ч(ий); -н(ий)**, на зразок:

замість *пануючий клас* – *панівний клас*;

замість *виснажуюча праця* – *виснажлива праця*;

замість *правовстановлюючі документи* – *правовстановчі документи*;

замість *супроводжуючі особи* – *супровідні особи*;

3) використовуємо відіменникові прикметники на **-цій(-ний)**, наприклад:

не *інтегруючий чинник*, а *інтеграційний чинник*;

не *консолідуєчий результат*, а *консолідаційний результат*;

4) уживаємо прикметники або інші частини мови від інших коренів:

замість *бажаючі виступити* – *охочі виступити*;

замість *вражаючий ефект* – *приголомшливий, могутній ефект*;

замість *лідуюча партія* – *перша, провідна партія*;

замість *слідуючий раз* – *наступного разу*;

5) використовуємо іменники:

не *доповідаючий*, а *доповідач*;

не *завідуючий відділом*, а *завідувач відділу*;

не *керуючий справами*, а *керівник справ*;

6) уживаємо дієприслівникові звороти, наприклад:

замість *виступаючі фахівці зазначили* – *виступаючи, фахівці зазначили*;

7) передаємо підрядними реченнями зі сполучниками *що, який, котрий*, на зразок:

замість *непрацююча фабрика* – *фабрика, що не працює* і т. ін. [4, с. 85–88].

У сучасній фаховій мові часто натрапляємо на такі небажані конструкції, як *слідуюча формула, обмежуючий кредит, діюче законодавство, контролюючі органи, супроводжуючі документи, інтегруючий чинник, регулююча система, ведучий спеціаліст, обслуговуючий персонал, стимулюючий фактор* та ін.

Наводимо приклади порушення цієї морфологічної норми, а також подаємо способи обминання активних дієприкметників на **-чий**. Так, в одній із монографій, призначеній, між іншим, для аспірантів та студентів вищих навчальних закладів економічних спеціальностей, читаємо: «Виділені тенденції стають опорною базою, користуючись якою можна зрозуміти сутність успішних стратегічних маркетингових дій, оптимальних тактичних прийомів і виникаючих можливостей, прогнозувати їхнє наступне використання» [10, с. 7]; «У даний час можливості доступу, що комутуються ..., не задовольняють зростаючу кількість користувачів Інтернету» [10, с. 27]; «Хоча студенти і становлять досить великий сегмент української онлайн-аудиторії, у загальному співвідношенні категорій **працюючих/непрацюючих** користувачів перевага належить першій категорії – 62,91% проти 37,09% відповідно»

[10, с. 30]; «Отже, аналіз переваги – це не одноразова дія, вона має бути формалізована на підприємстві як одна з постійно діючих функцій» [10, с. 37]; «По-перше, стратегія – це сукупність принципів, пріоритетних цілей та напрямів діяльності підприємства в існуючому й постійно змінювальному бізнес-середовищі» [10, с. 40].

Отже, замість «зрозуміти сутність ... виникаючих можливостей» краще написати «зрозуміти сутність ... можливостей, що виникають»; «можливості ... не задовольняють зростаючу кількість користувачів Інтернету» слід змінити на «можливості ... не задовольняють кількість користувачів Інтернету, що зростає»; замість «у загальному співвідношенні категорій працюючих/непрацюючих користувачів» бажано написати «у загальному співвідношенні категорій користувачів, які працюють або не працюють»; конструкцію «як одна з постійно діючих функцій» доцільно замінити на «як одна з постійно діючих функцій»; замість «в існуючому й постійно змінювальному бізнес-середовищі» краще написати «... в наявному/дійсному бізнес-середовищі, що постійно змінюється».

В енциклопедії, призначеній для студентів, аспірантів, а також фахівців митного спрямування, можна натрапити на такі небажані форми: «Для країн, що мали намір у майбутньому вступити в Європейське співтовариство, необхідною умовою стала наявність функціонуючої системи податку на додану вартість» [11, с. 39]; «... платник податків не допускає податкового керуючого до складення акта опису майна, яке передається в податкову заставу» [11, с. 46]; «Уражаюча дія бактеріологічної зброї проявляється не одразу, а через деякий час» [11, с. 65]; «Митним законодавством встановлено, що всі відомості, що надаються контролюючому органу декларантом для підтвердження митної вартості товарів, повинні ґрунтуватися на достовірній, документально підтвердженій інформації та надаватися у кількісному виразі» [11, с. 383–384]; «Виходячи з того, що певні види діяльності є небезпечними або створюють несприятливі умови для оточуючого середовища, існує об'єктивна необхідність проведення постійного контролю за здійсненням цих видів діяльності та додержанням ліцензійних вимог в інтересах суспільства» [11, с. 406].

Пропонуємо нормативні способи заміщення скалькованих із російської мови активних дієприкметників на **-чий**: замість «наявність функціонуючої системи податку» краще вжити «наявність системи податку, що функціонує»; вислів «не допускає податкового керуючого до складення акта» доцільніше замінити на «не допускає податкового керівника до складення акта» або «не допускає керівника податків до...»; конструкцію «відомості, що надаються контролюючому органу декларантом» заступаємо конструкцією «відомості, що надає декларант органам контролю»; вислів «створюють несприятливі умови для оточуючого середовища» заміщуємо на «створюють несприятливі умови для навколишнього середовища (або довкілля)».

Наводимо приклади з конспекту лекцій, що пропонується використовувати студентам (майбутнім фахівцям у сфері реклами) для підготовки до занять із рекламного менеджменту: «Діюча редакція Міжнародного кодексу рекламної практики МТП додержується політики МТП із підтримки високих етичних стандартів маркетингу за допомогою саморегулювання...»; «Рекламний ринок – це сукупність існуючих та потенційних споживачів реклами зі схожими потребами

стосовно до конкретного товару чи послуги, з достатніми ресурсами, а також із готовністю та можливістю купувати»; «Стимулююча реклама використовується, коли рекламодавець має справу з дуже сильною конкуренцією на ринку»; «Переконаюча реклама має на меті стимулювати споживача до негайного придбання товару фірми-рекламодавця»; «Практично будь-яке успішно діюче підприємство використовує рекламу»; «Будучи «збільшеним відбиттям» внутрішньої політики, правил і поглядів керівництва фірми, вона [реклама] швидко втрачає гнучкість і перетворюється в самообслуговуючу діяльність»; «План рекламної кампанії складається з таких основних пунктів ... розроблення заходів щодо створення зворотного зв'язку, діалогового режиму, реалізації регулюючих і координуючих впливів та різних форм контролю» та ін. [12].

Подаємо способи обминання небажаних конструкцій з активними дієприкметниками на **-чий**: «Діюча редакція Міжнародного кодексу рекламної практики...» заступаємо прикметниковою сполукою «Чинна редакція...»; вислів «сукупність існуючих та потенційних споживачів реклами...» замінюємо на нормативний варіант «сукупність наявних (або дійсних) та потенційних споживачів реклами...»; замість «Стимулююча реклама використовується, коли...» доречніше написати «Реклама стимулювання використовується, коли...»; вислів «Переконаюча реклама має на меті стимулювати...» заступаємо «Реклама переконання має на меті стимулювати...»; замість «Практично будь-яке успішно діюче підприємство...» природніше написати «Практично будь-яке підприємство, що успішно працює (або функціонує)...»; замість «вона [реклама] швидко втрачає гнучкість і перетворюється в самообслуговуючу діяльність» краще написати «[реклама] ... перетворюється на діяльність, що обслуговує себе сама» або ж «[реклама] ... перетворюється на діяльність для самообслуговування»; вислів «... реалізації регулюючих і координуючих впливів» змінюємо на «... реалізації регуляційних і координаційних впливів».

У навчальному посібнику для студентів вищих навчальних закладів економічних спеціальностей (до слова, рекомендованому Міністерством освіти і науки України) містяться такі недоречні конструкції: «За існуючою класифікацією, з погляду правового статусу, комерційні банки Німеччини розподіляють на приватні, кооперативні та цивільно-правові» [13, с. 24]; «Таким чином, обережні кредитори були змушені частково оплачувати втрати від дій своїх ризикуючих конкурентів, не отримуючи ніякого прибутку в разі їх одноосібного виграшу» [13, с. 21]; «... уряд не зміг достатньою мірою використати можливості фіскальної політики і результатів фінансової стабілізації для припинення триваючого спаду виробництва...» [13, с. 36]; «У протилежному випадку банк не тільки втрапить можливість залучати додаткову клієнтуру але й може позбутися вже існуючих» [13, с. 82]; «Відповідно до Інструкції НБУ «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» № 368 від 28.08.2001 р. мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1) для діючих банків має становити...» [13, с. 62]; «У випадку відкриття акредитива, депонованого у виконуючому банку, банк-емітент перераховує кошти платника на аналітичний рахунок «Розрахунки акредитивами» у банку бенефіціара та повідомляє його про умови акредитива» [13, с. 137].

Пропонуємо нормативні варіанти заміщення скалькованих із російської мови активних дієприкметників на **-чий**: вислів «*За існуючою класифікацією ... комерційні банки Німеччини розподіляють...*» краще передати «*За наявною (або сучасною, теперішньою) класифікацією...*»; конструкцію «*кредитори були змушені частково оплачувати втрати від дій своїх ризикуючих конкурентів*» заступаємо конструкцією «*кредитори були змушені частково оплачувати втрати від дій своїх ризикованих конкурентів*» або підрядним реченням «*від дій своїх конкурентів, що ризикували*»; замість «*для припинення триваючого спаду виробництва...*» доцільніше використати прикметник «*для припинення довгочасного/довготривалого спаду виробництва*»; у частині речення «*банк не тільки втратить можливість залучити додаткову клієнтуру, але й може позбутися вже існуючих*» заміщуємо останнє слово на наявних; замість «*У випадку відкриття акредитива, депонованого у виконуючому банку...*» краще написати «*У випадку відкриття акредитива, депонованого у виконавчому банку...*».

Висновки. Вибірковий аналіз сучасної навчальної та навчально-методичної літератури, призначеної для студентів профільних вишів, дозволяє зробити висновок про ненормативне вживання дієприкметників активного стану теперішнього часу на **-чий (-а, -е)** у фаховій мові, що є наслідком неоднозначного погляду науковців-лінгвістів на цю проблему. Перспективним напрямом подальших наукових розвідок видається дослідження нормативності використання пасивних дієприкметників у сучасній фаховій мові.

Література:

- Український правопис, 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>
- Ющук І.П. Українська мова : підручник. 3-тє вид. Київ : Либідь, 2006. 640 с.
- Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови : навч. посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 360 с.
- Фаріон І.Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. 328 с.
- Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради : навч. посібник. 3-тє вид., стереотип. Київ : Либідь, 2008. 240 с.
- Бузук П. Уваги до дієприкметників в українській мові // Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН. Одеса : Видання Одеської комісії краєзнавства при УАН'І, 1925. Ч. 2–3. С. 4–8.
- Матвієнко О. Стилiстичні паралелі (проти пуризму). Харків : Радянська школа, 1932. 132 с.
- Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. [3-тє вид.]. Київ : Книгоспілка, 1925. 248 с.
- Сулима М. Українська фраза. Коротенькі начерки. Харків : Рух, 1928. 96 с.
- Литовченко І.Л. Методологічні аспекти Інтернет-маркетингу : монографія. Київ : Наукова думка, 2008. 196 с.
- Митна енциклопедія: У двох томах. Т.1 / Редкол.: І.Г. Бережнюк (відп. ред.) та ін. Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2013. 472 с.
- Рекламний менеджмент: конспект лекцій / Укладач О.Ю. Древаль. Суми: Вид-во СумДУ, 2010. 91 с. URL: <https://shag.com.ua/konspekt-lekcij-dlya-studentiv-specialenosti-menedjment-organi.html?page=2>
- Череп А.В., Андросова О.Ф. Банківські операції : навч. посібник. Київ : Кондор, 2007. 410 с.

Karikova N. About the normalization of using the active participles in modern professional language

The linguistic discussion, which began almost a hundred years ago, about the normalization of using the active participles of the present tense on **-чий (-а, -е)** in the then Ukrainian literary language, continues to this day. Some linguists consider such constructions as *vykonyuyuchy obov'yazky, obsluhovuyuchy personal, kontrolyuyuchi orhany* etc. quite acceptable and correct. At the same time, the overwhelming majority of modern scientists insist that such forms are a literal translation from the Russian language (compare: Russ. *ispolnyayushchiy o byazannosti, obsluzhivayushchiy personal, kontroliruyushchiye organy*) and categorically denies their use. The latter rightly point out that the Ukrainian language is capable of replacing such lexemes, borrowed mainly from the Russian language, with completely natural forms, without violating the morphological norms of the literary language.

The result of this uncertainty of Ukrainian linguists is the destabilization of the norms of the modern literary language, which we observe when we take textbooks for universities. The language of profession, intended primarily for students of higher educational institutions, unfortunately, is replete with such rude forms as: *nastupayuchy, pereviryayuchy, progresuyuchy, demonstruyuchy, isnyuyuchy, diyuchy, lidyryuchy*.

We believe that speakers should avoid active participles on **-чий**, because there are many ways to replace such undesirable forms in modern Ukrainian language. We support our opinion with the linguistic views of the first normalizers of the Ukrainian literary language of the 20s of the last century, who defended the position of not accepting active participles on **-чий**, referring to the absence of such forms in the national language and in the works of classic writers.

In our article, we give examples of the use of such undesirable language units, taken from professional educational and educational-methodical literature, as well as normative ways of replacing active participles with **-чий (-а, -е)**.

Key words: active participles on **-чий**, modern Ukrainian literary language, language of profession, normalization.